

ABDURRAHMÂN eŐ-ŞARKÂVÎ'NİN ROMANLARINDA TOPLUMSAL ELEŞTİRİ*

Asiye ÇELENLİOĞLU*

Öz

Bu alıŐma, modern Mısır edebiyatında roman sanatının, dönemin sosyal ve siyasal hareketliliğiyle birlikte, kendi iç dinamiğinden kaynaklanan sebeplerle etkisinde kaldığı toplumcu gerçekçi akım yazarlarından Abdurrahmân eŐ-Şarkâvî'nin romanlarında toplumsal eleştiri unsurlarını ele alacaktır. Roman, kısa hikâye, Şiir, inceleme ve araŐtırma yazarı Abdurrahmân eŐ-Şarkâvî (1920-1987), *el-Ard (Toprak, 1954)*, *eŐ-Şevâriu'l-Halfiyye (Arka Sokaklar, 1958)*, *Kulûb Hâliye (BoŐ Kalpler, 1956)*, *el-Fellâh (ifti, 1967)* adlı dört romanıyla, Mısır sosyal ve siyasî hayatının yaklaşık otuz yılına ayna tutmuŐtur. Makalede, yazarın romanlarına yansıyan eleştiri unsurları romanların yazıldıkları dönem göz önüne alınarak incelenirken karakter tahlili, zaman, mekân ve anlatıcı gibi roman öğeleri dikkate alınmadan, eleştiri hedefleri ilgili baŐlıklar altında değerlendirilerek, eserlerin toplumcu gerçekçi unsurlarla uygunluğu incelenmiŐtir.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahmân eŐ-Şarkâvî, Roman, Mısır, Edebiyat, Siyasi, Sosyal, Eleştiri.

The Social Criticism In The Novels Of Abdurrahman Al-Sharqawi

Abstract

This study will research elements of social criticism in the novels of Abdurrahmân Al-Sharqawi, one of the authors of the socialist realist movement in the novel art of contemporary Egyptian literature which is influenced by the social and political conditions of Egypt. The novel, short story, poetry and study author Abdurrahman Al-Sharqawi has demonstrated the social and political life of Egypt in the novels of *al-Ard, (Earth, 1954)*, *al-Shevari al-Halfiyye (Back Streets, 1958)*, *Kulub Haliye (Blank Hearts, 1956)*, *al-Fallah (Farmer, 1967)*. The aim of this article is to propound the social and political issues of Al-Sharqawi's novels, therefore his novels not to be considered in terms of novel art.

Key Words: Abdurrahman Al-Sharqawi, Egypt, Literature, Political, Social, Criticism

* Bu makale İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İŐlam Bilimleri Anabilim Dalı tarafından kabul edilen ve tarafımdan hazırlanan *Abdurrahmân eŐ-Şarkâvî'nin Romanlarında Toplumsal Eleştiri* adlı doktora tezine dayanılarak hazırlanmıŐtır.

* Dr. Asiye elenlioĐlu, Mail: asiyecelenli@windowslive.com, Tel: 0530 600 13 50
Makale Gönderim Tarihi: 24.09.2017

Makale Kabul Tarihi : 18.12.2017

NÜŐHA, 2017; (45):107-126

Giriş

Toplumcu gerçekçilik; realizm¹ başlığı altında incelenen ve gözlemlenen ferdi veya sosyal gerçeklerin belli bir dünya görüşü ekseninde eleştiriye tabi tutularak anlatılmasını esas alan bir anlayıştır.² Arap edebiyatında, 1930'lu yıllardan sonra buna zemin hazırlayan siyasî ve içtimâî hayatın³ gölgesinde gelişen bu akım, gerçekleri fert ile sınırlandırmadan toplumun her kesiminde gözlemleyip betimlemeyi hedef alan bir ifade biçimi olarak ortaya çıkmıştır.

Toplumcu gerçekçi yazarlar, nadir olayları konu edinmekten, mucize ve tesadüflere yer vermekten kaçınırlar. Bu anlayışta sebepler sonuçlarla ilişkilendirilirken toplum olumlu ve olumsuz yönleriyle tasvir edilip, fotoğraf çekiliyormuşçasına bütün ayrıntılar verilir.⁴ Bu anlamda, toplumcu gerçekçi akım çerçevesinde kaleme alınmış romanlar, bir ölçüde romanın yazıldığı dönemin tarihine de şahitlik eder.

“Toplumcu gerçekçiliğin dayandığı temel ilkeler şunlardır:

1. Olumlu insan/kahraman/tip, (Romanlarda bu tip, kendini görevine adanmış, nefesine hâkim ve güçlü bir kişidir. Bu tipten beklenen politik erdem mükemmel bir temsilcisi olarak okursa saygı uyandıracak, okurun gıpta ederek benzemeye çalışacağı bir örnek olması, şimdiki durumla gelecek arasında bir bağ kurarak sosyalizmin başarabileceğini göstermektir)⁵

2. Devrimci romantizm, (Olumlu kahramanlarla beslenen eserlerde geleceği haber veren, özlenen sahneler ve durumların yer alması)

3. Gülümlülük, (Edebiyatı belli bir ideolojinin güdümine vermek)

4. Sosyalist taraflılık/partililik/partizanlık,

5. Tarihsel iyimserlik/geleceğe güvenmek,

6. Sosyalist/devrimci hümanizm,

7. Amaçlılık, (Sosyalist bireyselliğin geliştirilmesi bu edebiyatın ana amacıdır)

8. *Ulusallık-ulusalcılık,*

9. *Yurtseverlik,*

10. *Destansı ve halkçı bir anlatım,*

11. *Biçim-içerik-işlev, (Toplumcu Gerçekçi Edebiyat eğitsel bir işlev yüküldür. Çökmekte olan kurumlara işaret ederek yeni yapılanmaları hedef gösterir)*

12. *Burjuva ideolojisiyle (Yabancı, uzak ülkeleri kolonize etme eylemi) uzlaşmazlık.”⁶*

Şarkâvî romanlarında toplumcu gerçekçiliğin söz konusu bu ilkelerine sadık kalmıştır.⁷ Köylünün Sıdkî⁸ döneminde maruz kaldığı haksız muamelelere karşı direnişini betimlediği *el-Ard* (1954) isimli romanıyla gerçekçiliğin zirvesine çıkar. Sıdkî yönetiminin özellikle köylü ve işçi kesimde yarattığı huzursuzluğun ve ekonomik sıkıntının getirdiği zor günler 1936 Devrimi’ni hazırlarken Urâbî Paşa ayaklanmasından bu yana bir gelenek haline gelen grev ve gösteri yürüyüşleri Mısır toplumunun bir parçası olmuştur. *eş-Şevâriu’l-Halfiyye* (1958) adlı romanında, Kahire’nin Azîziye mahallesinde, devrim hazırlıklarını toplumun o günkü profilinden kesitler sunarak, mahalle sakinlerinin kişilik tahlilleriyle verir. Romanda toplumsal eleştiri zemini sosyal ve siyasî alanda oldukça iyi dokunmuştur. *Kulûb Hâliye* (1956) romanında, İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaşın getirdiği ağır ekonomik koşulların, zaten geçim sıkıntısı içindeki halka tesiri ile İngiltere’nin Mısır’ı bir üs olarak kullanması neticesinde İngiliz askerlerinin uğrak yeri olan Kahire’de değişen toplum düzenini ve ahlâkı eleştirir. *el-Fellâh* (1967) romanında da 1952 Devrimi sonrasında sosyalizmin kurumsallaşması, toprak reformu ve toplum refahı yolunda atılan önemli adımlara rağmen, mevkilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan yöneticileri eleştirerek, Mısır toplumunun daha özgür ve adil bir yaşam için beklentilerini konu edinmiştir.

Romanlar birbirini takip eden zaman sırasında, kronolojik olarak yazılmıştır. Çocukluğunu geçirdiği köyde tanık olduğu, köy halkının hayat mücadelesi ile okumak için gittiği Kahire’de kaldığı mahalle ve öğrencilik hayatı edebî eserler olarak karşımıza çıkarken, romanlarında adeta otobiyografisini yazdığı düşünülür.

Şarkâvî 67 yıllık hayatı boyunca toplumcu gerçekçi üslubuyla kaleme aldığı romanlar başta olmak üzere tüm edebî ürünlerinde, Mısır toplumunun nabzını tutmuş, onun inşası için çaba sarf etmiştir. Küçüklüğünden itibaren, Mısır'ın ve İslâm âleminin yaşadığı sosyal ve siyasî olayların etkisinde şekillenen düşüncelerini edebî eserlerinde toplamış, defalarca tutuklanıp hapse girmesine rağmen doğru bildiğini söylemekten vazgeçmemiştir.

Edebiyatın roman, kısa hikâye, tiyatro, şiir, makale ve bibliyografya gibi pek çok alanında ürün vermiş olan Abdurrahmân eş-Şarkâvî'nin eserleri incelendiğinde, onun, bir edebiyatçıdan öte, çağının sorunlarıyla ilgilenen bir mütefekkir olduğu görülür. Eserlerinin olay örgüsü içinde yer alan, İslâm'ın doğru anlaşılması ve yaşanmasıyla ilgili toplumda etkin rol oynayan din adamları ve yanlış yorumlandığını düşündüğü tevekkül, tevessül kavramları yanında sosyal eşitlik ve sosyal adaletle ilgili düşünceleri buna delil teşkil etmektedir.⁹

Siyasi eleştirinin oldukça büyük bir yekûn tuttuğu romanlarda Modern Mısır tarihinin ana başlıkları yer alırken, onun, bu siyasi atmosferde çiftçi portresini ön plana çıkardığı, halkın özgürlük mücadelesi etrafında şekillenen romanlarında çiftçi direnişine ağırlık verdiği görülür.

Şarkâvî'nin Romanlarında Siyasî Eleştiri

***el-Ard* Romanında 1932-1933 Yılları Arası Sıdkî Paşa Yönetimi**

Şarkâvî'nin 558 sayfadan oluşan *el-Ard* romanı, ülkeyi demir yumrukla yöneten Sıdkî Paşa iktidarı zamanında, köylünün geçim sıkıntısını ve devletin köylüye karşı gayri hukukî muamelesini konu edinir.

Şarkâvî'nin romanlarını anlamak şüphesiz hayat hikâyesini doğru anlamaktan geçer. İnsanın yaşadığı çevre, şahsiyetinin oluşmasında temel rol oynadığı gibi, hayata ivme kazandıran insan ilişkileri, sosyal ve siyasî hareketlilik de karaktere etki eden faktörlerdendir. Çiftçi bir ailenin çocuğu olan Şarkâvî, Mısır'da siyasî ve coğrafi yapının bir sonucu olarak varlığını sürdüren feodalitenin olumsuz şartlarını tecrübe ederek büyümüş, büyük toprak ağalarının yanında yaşam mücadelesi veren fakir çiftçinin hayatına şahit olmuştur.

Bu anlamda Şarkâvî'nin doğduğu ve yetiştiği çevre kadar hayatına tesir eden bir diğer etken de döneminin siyasî hareketliliği olmuştur. Onun doğduğu yıllar Sad Zağlûl (1860-1927) önderliğinde bütün yurttaki İngilizlere

karşı direnişin toplumsal bir devrime dönüştüğü yıllara rastlar. 1919 Devrimi'ni köyde büyüklerinden dinleyerek yetişen Şarkâvî, 1936 Devrimi'ne neden olan olayları, kırsal kesimde çiftçi bir ailenin çocuğu olarak ve Kahire'de de katıldığı öğrenci eylemleriyle bizzat tecrübe etmiş, bütün bunlar karakterinin şekillenmesinde ve edebî tavrının oluşmasında etkili olmuştur. Hayatından büyük izler taşıyan *el-Ard* romanı için şunları söyler:

“Gerçekten el-Ard romanında hayatımdan bölümler ve küçük yaşta bende iz bırakan ufak parçalar vardır. Bunlar çok eskide kalmış da olsa olayları içinde saklar ve bu romandaki pek çok şeyin hayat hikâyem olduğu gerçeğini değiştirmez. Mesela Tarla Yolu hikâyesi köyümüzde ve komşu köylerde yaşandığı gibi toprağın çiftçinin elinden alınması olayı da gerçektir.”¹⁰

el-Ard romanında Sıdkî Paşa liderliğindeki kabinenin, iktidarının devamı için meşru gördüğü hukuksuz muamele, romanın siyasî eleştiri zemini oluşturmaktadır.¹¹ Şarkâvî siyasî atmosferin gölgesinde halkın yaşantısına ayna tutarken toplumcu gerçekçi romanların bir diğer özelliği olan iyimser düşünceye de sadık kalır. Romanda 1919 Devrimi'ni gerçekleştiren halkın, hâlihazırda maruz kaldığı hukuksuz uygulamalara son verecek güce sahip olduğu vurgulanır.

Romanda toplumcu gerçekçi roman tarzının devrimci romantizm ilkesi oldukça barizdir. Şarkâvî destansı bir anlatımla kaleme aldığı romanında çökmeye başlayan kurumlara işaret ederken yerine geçmesini hedeflediği yeni yapılanmalara da işaret eder.

Bu roman tarzının tarihe mutabık kaldığını ve romandaki tipik karakterlerin tarihî güçleri kendi kişiliğinde somutlaştırdığını söylemiştik. *el-Ard* romanındaki tipler köy romanlarının değişmez unsurları olan kahramanlardır. Bunlar, devlete yakınlığıyla bilinen büyük toprak sahibi paşa, devletin köydeki gölgesi ve daima paşa lehine çalışan muhtar, devletin gücünü temsil etse de köylünün yanında olan köy korucuları, köyün imamı, öğretmeni, köy delikanlıları ve ileri gelen birkaç kişi ile köyün güzel kızıdır.

Romanda Şarkâvî, hükümetin büyük toprak sahipleri lehine kayırmacı ve adaletsiz tutumunu eleştirirken romanın olay örgüsünü iki temel üzerine oturtur. Köylüler İklim kasabasına gitmek için, tamire ihtiyacı olan köprüyü kullanmaktadırlar. Köprünün tamiri daha az paraya mal olacakken hükümet,

Paşa'nın yeni yaptırdığı evinin önünden geçmesini istediği ziraî yolun yapımı için köylünün arazisini istimlak eder. Ayrıca hükümet, köylüye tanıdığı on günlük sulama müddetini, Paşa'nın arazisinin sulanması için beş güne indirmiştir. Romanda hükümetin haksız uygulamaları eleştirilirken o dönemdeki siyasî atmosfer hakkında detaylı bilgi verilir. Köylünün hükümet karşısında hak arayışının ana temayı oluşturduğu romanda, köy adet ve geleneklerinin sunulduğu motiflerle, köy yaşantısını bize canlı yansıtan karakterlerin renkliliği romana canlılık kazandırır.

***eş-Şevâriu'l-Halfiyye* Romanında 1935 Yılı Devrim Hazırlığı**

Şarkâvî'nin 1958 yılında kaleme aldığı ve 733 sayfadan oluşan *eş-Şevâriu'l-Halfiyye* romanı, Mısır siyasî tarihi dikkate alındığında, *el-Ard* romanının devamı mahiyetindedir. *el-Ard* romanında 1930-1933 yılları arasında iktidar olan Sıdkî hükümetinin yönetimi süresince, halkın maruz kaldığı hukuksuz uygulamaları köy zemininde değerlendiren ve köylünün direnişini konu edinen Şarkâvî, *eş-Şevâriu'l-Halfiyye* romanında Sıdkî hükümetinin ilga ettiği 1923 anayasasının yeniden yürürlüğe girmesi için Nesim Paşa hükümetine karşı halkın büyük bir katılımı ile gerçekleştirdiği 1936 Devrim hazırlığını detaylı bir şekilde okuyucuya yansıtır.

112

el-Ard romanındaki direnişçi ruh, Kahire'de 1936 Devrimi'ni gerçekleştirmek için öğrenci gösterileri ve işçi grevleriyle ortaya çıkar. Mısır'da 1935-1936 yılları "gençlik yılları" olarak adlandırılır çünkü bu yıllar öğrenci ayaklanmaları yıllarıdır.¹²

Aslında Urâbî Paşa ayaklanmasından itibaren halkın sokaktaki duruşu geleneksel bir yapıya dönüşmüştür. Sad Zağlûl'un başını çektiği 1919 Devrimi'nden sonra halk bir kez daha bütün kurumlarıyla 1936 Devrimi için harekete geçer.

Şarkâvî, *eş-Şevâriu'l-Halfiyye* romanında Kahire'de bir mahalle hayatını dönemin siyasî kimliğiyle betimlerken mahalle sakinlerinin millî duygularıyla, nefsî duygularını zaman zaman çatışma halinde okuyucuya sunar. Bu bağlamda roman, devrim karakterlerinin bir yandan nefsi arzularını millî duygularına kurban etmeleri yanında, millî duyguların nefsî arzulara kurban edilişleriyle ilgili verdiği örneklerle toplumun canlı bir tasviridir.

1936 Devrim günlerinde on altı yaşında bir lise öğrencisi olan Şarkavi Kahire'de öğrenci kardeşleriyle birlikte ikamet etmektedir. Bu deneyimini, romanda geçen öğrenci kardeşlerin hikâyesinde kullanır. Kendisi gibi çiftçi bir

aileye mensup bu kardeşler, öğrenciliğinde olduğu gibi, babalarının ansızın yapabileceği ziyaretler sebebiyle yaşantılarına özen göstermek zorunda kalmışlardır.¹³

Devrime şahit olan, katıldığı öğrenci eylemleri sebebiyle birkaç kez tutuklanan Şarkâvî, *eş-Şevâriu'l-Halfiyye* romanı için “*Benim hayat hikâyemdir.*” der. Şarkâvî, bu romanda kendisine en yakın bulduğu karakterin, babaları çiftçi olan öğrenci kardeşlerden lise öğrencisi Şevkî olduğunu söyler.¹⁴ Buna dayanarak, romanda eylem hazırlığı içinde olan öğrencilerin plan ve duygularında Şarkâvî’nin kendi yaşantısından pay bulunduğu söylemek yanlış olmaz.

Şarkâvî romanda halk ve hükümet cephesinden seçtiği karakterlerle eylemlerin iç yüzünü ortaya koymaya çalışır. Babası ya da kardeşi emniyet mensubu eylemci gençlerin, birtakım zorunluluklar sebebiyle, devrim sırasında karşı karşıya gelmesi bir trajedidir. Oğlunu 1925 yılı öğrenci eylemlerinde kaybetmiş olan Şukrî Bey’e 1936 yılı öğrenci eylemlerini bastırma görevinin verilmesi buna örnektir. Daha önce kendisine tevdi edilen benzer görevleri reddettiği için ceza alan Şukrî Bey’in son görevindeki iç hesaplaşması oldukça çarpıcıdır. Şarkâvî hükümet güçlerinin halka karşı tutumunda “*İnsan bunu kendi insanına nasıl yapar?*” sorusunu vurgular.¹⁵

Kulûb Hâliye Romanında II. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır

Şarkâvî 335 sayfadan oluşan *Kulûb Hâliye* romanında, II. Dünya Savaşı yıllarında savaşın getirdiği ağır ekonomik koşulların özellikle Mısır kırsalında neden olduğu olumsuz hayat şartlarını konu edinir.¹⁶ Savaş sebebiyle İngiliz askerlerinin uğrak yeri olan Kahire’nin bozulan görüntüsünün işlendiği romanda, uzun yıllar geniş halk tabanından destek görmüş VEFD partisindeki yozlaşma eleştirilir. Şarkâvî’nin 1936’dan beri yapılan birtakım düzenlemelere rağmen, küçük toprak sahibi çiftçilerle iktidara yakınlığı ile bilinen büyük toprak sahibi paşalar lehine devam eden mücadeleyi kurguladığı romanda, her zaman olduğu gibi çiftçinin direnişi ve hak arayışı ön plandadır.

Romanın olay örgüsü, köyün delikanlısı Gânîm ile bir toprak ağası arasında meydana gelen tartışmada, toprak ağasının şikâyeti üzerine, hiçbir kovuşturma yapılmadan Gânîm hakkında tutuklama kararı çıkarılması üzerine gelişir. Köylü, VEFD hükümetine rağmen yönetimin toprak ağalarını kayıran tavrı karşısında demokratik yoldan hak arayışına girer.

Şarkâvî'nin, farklı dönemlerdeki siyasî eleştirilerinde objektif bir tutum sergilediğini görürüz. 1932-1933 yılları arasındaki Sıdkî dönemini eleştirdiği *el-Ard* romanında VEFD Partisi yanlısı gözüdürken Kurtuluş Savaşı yıllarını konu edindiği bu romanda, VEFD'deki bozulmayı tarafsız bir şekilde eleştirebilmiştir. Nitekim 1952 Devrimi sonrası sosyalist kurumlardaki yozlaşmayı eleştirdiği *el-Fellâh* romanında da objektif bakış açısından ayrılmayacaktır.

***el-Fellâh* Romanında 1952 Sonrası Mısır**

el-Ard, *eş-Şevâriu'l-Halfiyye* ve *Kulûb Haliye* romanlarında şahit olduğumuz Mısır köylüsünün adalet ve sosyal reform mücadelesi, *el-Fellâh* romanında başka bir boyut kazanmıştır. Kırsal kesimde köylülerin, şehirde öğrenci ve işçilerin direnişleri, arzu ettikleri reformların gerçekleşmesiyle sonuçlanır, ancak elde ettikleri yeni düzen kusursuz değildir.¹⁷

Şarkâvî, 297 sayfadan oluşan *el-Fellâh* romanında 1952 Devrimi'nden sonra köylünün elde ettiği haklara ve sosyalizmin kurumlarıyla yerleşip, sosyal adalet ilkesi temeliyle çalışmasına rağmen, toprak reformundan sonra da eski gücünü devam ettirmeye çalışan ağa ve paşalarla, devletin çeşitli kurumlarındaki sapkın idarecilerin yandaş tutumlarını tenkit eder. Bu roman Şarkâvî'nin romanları arasında sosyalist tarafgirliğin en bariz olduğu romandır.

Romanın başında anlatıcı yazar, ikâmet ettiği Kahire'de dolaşırken uzun yıllardan beri görmediği amcasının oğlu Abdulazîm ile karşılaşır. Abdulazîm, tarım bakanıyla görüşmek ve ona köyde yaşanan haksızlıkları bildirmek için Kahire'ye gelmiştir. Anlatıcı yazar onunla birlikte uzun zamandır görmediği köyüne döner. Tarım reformu sonucunda araziler toprak ağalarının ellerinden alınmış ve belli oranda çiftçilere dağıtılmıştır. Bu ağalardan biri olan Rızık, ağa ve bey gibi lakapların kaldırılmasını hazmedemez. Rızık, tarım reformuyla azalan arazilerini, tarım reformu kontrolörünün yardımıyla eski haline getirmeye çalışır. Ayrıca, başkanı olduğu kooperatifin alet ve makinelerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır.

Köylünün Rızık ve yandaşlarına karşı verdiği mücadele, siyasî kurumlardaki konumlarını çıkarları doğrultusunda kullanan idarecilere rağmen zaferle sonuçlanır.

Sosyal Eleştiri

Din

Şarkâvî romanlarında kaderci ve gelenekçi din anlayışını temsil eden din adamlarıyla, onların öğretisinden nasiplenen, eylemsiz dua ile kabirlere tevessül ederek yardım isteyen halkı eleştirirken Cemâleddîn Efgânî¹⁸, Muhammed Abduh¹⁹ ve Mehmet Akif²⁰ eksenli düşünce halkasının bir parçası olduğu görülür. Romanlarında 1930'lu yıllarda Mısır'da siyasî bir örgüt olarak ortaya çıkan Hasan el-Bennâ'nın kurduğu Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin²¹ adı geçmezken zikrettiğimiz isimlerin savunduğu, geleneksellikle yenilikçiliğin karışımı olan ve akla İslâmcılık akımını getiren fikirleri dikkat çeker.

Mısır'da köylünün hayal ettiği toprak reformu, sosyal refah ve eşitlik Şarkâvî'nin romanlarının ana teması olmasına rağmen, onun İslâmiyet temelli sosyal reform ve sosyal sorumluluk çağrısı yapan Hasan el-Bennâ'nın²² fikirlerini desteklemek yerine, aynı değerleri başka ideolojilerde aradığını ve romanlarında sosyalizm vurgusu yaptığını görüyoruz. Romanlarındaki dini, hurafelerden temizleme²³ ve İslâm'ı ana kaynağına döndürme temelindeki fikirleri ise İslâmcılık²⁴ akımının savunduğu görüşlerle örtüşmektedir. Eylemsiz tevekkül²⁵ ve ölümlere tevessülde²⁶ Şarkâvî'nin romanlarındaki eleştir unsurları arasında yer alır.

Sosyal Hayat

Abdurrahmân eş-Şarkâvî'nin *el-Ard*'da 1932-1933 yılları arası, *eş-Şevâriu'l-Halfiyye*'de 1935 yılı sonu, *Kulûb Hâliye*'de 1944-1948 yılları arası ve *el-Fellâh*'da 1960'lı yılları konu edindiği toplumcu gerçekçi dört romanında Mısır köy ve şehir hayatının yaklaşık 30 yılına ayna tuttuğunu görüyoruz.

Romanların kapsadığı bu otuz yılın sosyal alanda sınırları keskin değişiklikler meydana getirmek için yeterli olmadığı düşünülse de özellikle savaş yılları başta olmak üzere, İngiltere ile yakın temas halinde olan Mısır'da değişim rüzgârlarının kuvvetli estiği bir gerçektir.

1936 ve 1952'deki devrimlerle özgürlük yolunda atılan adımlar neticesinde elde edilen haklar, toplumu sosyal açıdan şekillendirirken bu durum, eğitim ve kadın konusu başta olmak üzere, Şarkâvî'nin romanlarındaki

toplum görüntüsüne yansımıştır. 1932-33 yılları arasını konu edindiği *el-Ard* romanıyla 1960'lı yılları konu edindiği *el-Fellâh* romanı arasında köylünün yaşantısındaki fark oldukça barizdir. Aynı şekilde köyü dekor olarak seçtiği üç romanıyla, Kahire'de bir mahalle hayatını anlattığı *eş-Şevâriu'l-Halfiyye* romanı arasında, kadın, aile, eğitim, fakirlik gibi sosyal eleştiri zeminlerinde de farklılık göze çarpar. *el-Ard* romanında eğitimden söz edilmezken *el-Fellâh* romanında, okuma yazma oranının yükseldiği, kadınların siyasî hayatın içinde yer aldığı görülür.²⁷

Mısır'ın feodal yapısı ve istikrarsız yönetim şekliinden kaynaklanan ekonomik sıkıntılar, Şarkâvî'nin romanlarında daha çok kırsal kesimde mercek altına alınmıştır. Kahire'de geçen *eş-Şevâriu'l-Halfiyye* romanında fakirlik sınırı daha iyi bir hayat tarzı olarak karşımıza çıkarken köyde insanlar açıklıkla yüz yüzedir. Büyük çoğunluğu toprak ağalarının elinde olan arazilerden kalan küçük miktardaki toprağa sahip olan köylü, vergi yükü altında ezilip, toprağını tefeciye kaptırma tehlikesiyle karşı karşıyayken hiç toprağı olmayanlar da ağaların arazisinde işçi olarak çalışır. Mısır ekmeğiyle karnını doyuran, evin diğer ihtiyaçları için ümidini pamuğa bağlamış olan köylü, daima azla kanaat etmek zorundadır.²⁸ Şarkâvî'nin toprak reformundan önce yazdığı *el-Ard* ve *Kulûb Hâliye* romanlarında fakirlik köy halkının ahlâkî yapısına tesir eden önemli olgudur.²⁹

Şarkâvî'nin romanlarında kadın olgusu karşımıza, öncelikle aşkın ve cinselliğin sembolü olarak çıkar. Bu vurgunun yanında o, duygularıyla var olan, değer gören, özellikle siyasî direniş başta olmak üzere toplumda erkeğin yanında bir birey olarak var olan bir şahsiyettir. Romanları içerisinde doğal bir zemine oturan aşk ve cinsellik bir eleştiri unsuru değildir. Ancak Şarkâvî'nin, ailenin temelini sarsacak ve güven duygusunu zedeleyecek gayrimeşru tavırları³⁰ tenkit ederken sorumluluğu erkeğe yükleyip karısına sahip çıkması gerektiğiyle ilgili verdiği mesajlar, romanlarını yazdığı yıllar ve bölge söz konusu olduğunda oldukça cesur durmaktadır.³¹ Şehirdeki kadın profili, ahlâkî ve sosyal dejenerasyona karşı daha korunaksız kalmış, bu da kadının aile içindeki konumu başta olmak üzere eğlence kültüründeki yerini olumsuz etkilemiştir.³²

Mekân olarak köyü dekor olarak seçtiği üç romanında da köy hayatından eğlenceli kesitler sunan Şarkâvî, yer yer mizah öğeleriyle romanı renklendirir. Köylünün doğallığını yansıttığı ve onun gözünde toprağın anlamını hissettirdiği olay akışıyla, okuyucuda çiftçiye karşı değer duygusu uyandırır.³³

Toprak ürünün değil, adeta hayallerin ve umudun yeşerdiği bir tarladır. Köylüye itibar kazandırdığı gibi devlet nazarında da emniyeti ifade eder. Bu romanlarda yardımlaşma motifleri de büyük yer tutar.

Sonuç

İlk edebî eserlerinde romantizmin tesirinde kalan Şarkâvî, romanlarını 1940'lı yıllarda sosyal ve siyasî şartların sonucu olarak Mısır edebiyatına hâkim olan “toplumcu gerçekçi” tarzda yazmıştır. Yazarın *el-Ard* (1954), *Kulûb Haliye* (1956), *eş-Şevâriu'l-Halfiyye* (1958) ve *el-Fellâh* (1967) adlı romanları, ele aldığı zaman dilimi içinde Mısır toplumunun siyasî, kültürel ve ahlâkî görüntüsünün yanında adet ve gelenekleriyle de ilgili oldukça geniş bir içeriğe sahiptir.

Yapılan bu çalışma ile romanların, bu yeni tarzın; (kahraman-tip), güdümlülük, sosyalist taraflılık, tarihsel iyimserlik, sosyalist hümanizm, amaçlılık, ulusallık, yurtseverlik, destansı ve halkçı bir anlatım, burjuva ideolojisiyle uzlaşmazlık ilkelerini ihtiva ettiği görülmüştür. Daima mutlu sonla biten romanlarda, tarihî şahsiyetlerin hayatından veya tarihî olaylardan yapılan alıntılarla okuyucu yarını inşa etmeye heveslendirilir. Özellikle *el-Fellâh* romanında sosyalizm vurgusu oldukça yoğundur. Yazar, sosyalist kurumlardaki yozlaşmayı da konu edindiği bu roman da, devrimin yaşattığı hayal kırıklığına rağmen, yitirmediği yarına güven duygusu ile devrimci romantizmi ön plana çıkarır. Şarkâvî'nin romanlarına hâkim olan destansı anlatım *el-Ard* romanında daha baskındır. Köy ağalarıyla çiftçi arasındaki mücadele ise burjuva ideolojisiyle uyumsuzluğa temel teşkil eder.

Şarkâvî, özellikle köyü dekor olarak seçtiği *el-Ard*, *Kulûb Hâliye* ve *el-Fellâh* adlı üç romanında, köy hayatını ve köylü tiplerini, betimlemeleriyle olduğu kadar onları doğal ağızları ile konuşturarak, okuyucuya son derece başarılı yansıtır. Kahire'de geçen *eş-Şevâriu'l-Halfiyye* romanında Mısır şehir hayatını anlatmada seçtiği kahramanlar oldukça homojendir. Muhafazakâr ve sömürge altında asimile olmuş ailelerle öğrenci, şehirlî ve köylü tiplerleri arasında bize o günkü ahlâkî, millî ve manevî değerler hakkında bilgi verir.

Şarkâvî'nin romanlarında eleştiri hedefi ağırlık olarak siyasî atmosferdir. 1936 ve 1952 yıllarındaki devrim şartlarını hazırlayan olaylarla 1952 Devrimi sonrası yozlaşmayı konu edindiği romanlarda olaylar tarihî akışa tamamen uygundur.

Şarkâvî dört romanında Mısır toplumunun yaklaşık otuz yılını mercek altına alırken toplumsal açıdan da önemli sosyolojik veriler sunar. Romanlarında bu zaman zarfında kadın, aile ve eğitim gibi konularla

ekonomik şartların topluma etkisini ve İngiliz sömürgesindeki Mısır'ın özellikle II. Dünya Savaşı yıllarındaki sosyal görüntüsünü eleştirir.

Bu çalışma *Abdurrahmân eş-Şarkâvî'nin Romanlarında Toplumsal Eleştiri* adlı doktora tezi çalışmasının bir özeti mahiyetinde olup konu hakkında daha detaylı bilgi İSAM Kütüphanesi'nde bulunan tez içeriğinde mevcuttur.

KAYNAKÇA

- Abdulganî, Mustafa. *İtirafât Abdurrahmân eş-Şarkâvî*. Kahire: el-Meclisu'l-Âlâ li's-Sekâfe, 1995.
- Abdumelik, Enver. *Çağdaş Arap Düşüncesi*. Terc. Adnan Cemgil. İstanbul: Altın Kitaplar, 1971.
- Al-Sayyid Marsot, Afaf. *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*. Terc. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Aselî, Süreyya. *Edebu Abdurrahmân eş-Şarkâvî*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısıryyetu'l-Amme li'l-Kitab, 1995.
- Bâtîşe, Ömer. *el-Katib el-Kebîr Abdurrahmân eş-Şarkâvî*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2009.
- Badrawi, Malak. *Ismail Sidqi 1875-1950*. London: Routledge Curzon, 1996.
- Botman, Selma. "The Liberal Age, 1923-1952", M. W. Daly (ed.) *The Cambridge History of Egypt C: II*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, ss. 295-305.
- Campbell, Robert B. *el-Alamu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Mu'âsır*, (Beyrut: el-Mahedu'l-Elmânî li'l-Ebhasi's-Şarkıyye, 1996.
- Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Cuno, Kenneth M. *The Pasha's Peasants: Land, Society and Economy in Lower Egypt 1740-1858*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992
- Çelenlioğlu, Asiye. *Mehmet Akif'in Kur'an Yorumu*. İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul, 1998.
- Çetişli, İsmail. *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Ganim, İbrâhim el-Beyyûmi, "Hasan el-Bennâ", *DİA*, C: 16, İstanbul 1997, ss. 307-310.
- Ganim, İbrâhim el-Beyyûmi. "İhvân-ı Müslimîn", *DİA*, C: 21, İstanbul 2000, ss. 580-583.
- Karaman, Hayreddin. "Cemâleddin Efgânî", *DİA*, C:10, İstanbul 1994, ss. 456-466.

Kemâl, Alî. *Abdurrahmân eş-Şarkâvî el-Fellâh es-Sâir*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, 1990.

Kutluer, İlhan. “İslâm: Düşüncede”, *DİA*, C: 23, İstanbul 2001, ss. 65-67.

Moran, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

en-Nahhâs, Mustafâ. , *Siyasetü'l-İhtilal Ticahe'l-Hareketi'l-Vataniyye min 1914-1936*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1985.,

Özçelebi, Hüseyin. “Türk Toplumunda Toplumcu Gerçekçi Eleştiri Anlayışının Temelleri”, Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda (ed.), *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Edebiyat Bilimi ve Sorunları*, C: III, AYK Yayınları, Ankara 2008, s. 1256.

Özerveranlı, M. Sait. “Muhammed Abduh”, *DİA*, C: 30, İstanbul 2005, ss. 482-487.

Roussillon, Alain. , “Republican Egypt Interpreted: Revolution and Beyond”, M. W. Daly (ed.) *The Cambridge History of Egypt C: II*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, ss. 334-393.

es-Seyyîd, Şefî. *İtticahât er-Rivâye el-Arabîyye fî Mısır Münzü el-Harbi'l-Âlemi es-Sanî*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, 1967.

eş-Şarkâvî, Abdurrahman. *el-Ard*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1990.

eş-Şarkâvî, Abdurrahman. *el-Fellâh*. Kahire: Müessesât b. Abdullah, 1973.

eş-Şarkâvî, Abdurrahman. *Kulüb Hâliye*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1986.

eş-Şarkâvî, Abdurrahman. *eş-Şevâriu'l-Halfiyye*. Kahire: Kitabu li'l-Amme, 2005.

Yıldız, Musa. “Abdurrahmân eş-Şarkâvî'nin el-Fellâh Adlı Romanı”, *EKEV Akademi Dergisi*, C: 3, S: 1, Ankara, Bahar 2001, s. 255-256.

¹Hayatı, tabiatı, insanı ve olayları olduğu gibi anlatma, aktarma endişesi çerçevesinde teşekkül eden anlayış. İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), s. 80.

² Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, s. 86.

³ Daha fazla bilgi için bkz. Süreyya Aselî, *Edebu Abdurrahmân eş-Şarkâvî*, (Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, 1995), s. 37.

⁴ Şefi es-Seyyîd, *İtticahât er-Rivâye el-Arabiyye fi Mısır Münzü el-Harbi'l-Âlemi es-Sanî*, (Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, 1967), s. 102.

⁵ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 61.

⁶ Hüseyin Özçelebi, “Türk Toplumunda Toplumcu Gerçekçi Eleştirisi Anlayışının Temelleri”, Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda (ed.), *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Edebiyat Bilimi ve Sorunları*, C: III, AYK Yayınları, Ankara 2008, s. 1256.

⁷ Abdurrahmân eş-Şarkâvî, 10 Kasım 1920 tarihinde el-Munûfiyye eyaletinin Şebîn el-Kûm şehrinin ed-Dellâtün köyünde doğmuştur. Kuttâb'da okuduktan bir yıl sonra, el-Medresetu'l-İlzâmiyye denilen devlet okuluna gitmiş, ikâmet ettiği köyde ilkokul bulunmadığından, eğitimine Şibra Hâlfûn adlı komşu köyde devam etmek zorunda kalmıştır. Medresetu Şebîn el-Kûm el-İbtidâiyye el-Emîriyye adlı bu okulu bitirdikten sonra, Kahire'de Muhammediye İlkokulu'nda (1933) ve Hidviyye Lisesinde (1938) okumuştur. Edebiyata olan ilgisi, kendinden büyük kardeşlerinin yaz tatilinde okumak için yanlarında getirdikleri kitaplarla başlar. Liseyi bitirdikten sonra edebiyat fakültesine gitmek istese de babasının ve kardeşlerinin ısrarı ile Fu'âd el-Evvel Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam etmek zorunda kalmıştır. Ancak burada edebiyatla ilişkisini kesmeyip fakültede düzenlenen edebiyat toplantılarına ve Taha Hüseyin'in haftalık konferanslarına devam eder. Üniversite öğrencisiyken gazete ve dergilerde çeviri şiir yayınlamak suretiyle aktif olarak edebiyatla ilgilenen Şarkâvî, 1943 yılında Fuâd el-Evvel Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra iki yıl avukatlık yapmıştır. Bu işinden ayrılarak, bir yıl süreyle eğitim bakanlığında müfettiş olarak çalışmış daha sonra gazete ve dergilerde yazı işleri müdürlüğü ya da makale yazarlığı yapmak suretiyle edebiyatı bir meslek olarak icra etmiştir. 1945 yılından itibaren devrim öncesi ve sonrasında pek çok derginin çıkarılmasına iştirak etmiş, İngiliz sömürgesi ve istibdada karşı yazılarından dolayı, öğrenciliğinde olduğu gibi çok kez tutuklanmıştır. 1945 yılında üniversite mezunları birliği tarafından çıkarılıp 1946 yılında kapanan aylık *et-Talîa* dergisinde yazı işleri başkanlığı görevinde bulunmuş, daha sonra sırasıyla *el-Musavver*, *el-Gad*, *el-Mısri*, *eş-Şâb*, *Ahbâru'l-Yevm* ve *Rûzu'l-Yusûf* dergilerinde yöneticilik yapmıştır. 1984 yılında edebiyat alanında devlet takdir ödülüne layık görülmüş, 1985 yılında birinci derece bilim ve sanat nişanını almıştır. Evli ve üç çocuk babası olan Şarkâvî, 1987 yılında, doğduğu gün olan 10 Kasım günü hakkın rahmetine kavuşmuştur. Bkz. Robert B.

Campbell, *el-Alamu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Mu'âsir*, (Beyrut: el-Mahedu'l-Elmânî li'l-Ebhasi'ş-Şarkıyye, 1996), s. 775; Alî Kemâl, *Abdurrahmân eş-Şarkâvî el-Fellâh es-Sâir*, (Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, 1990), s. 46; Musa Yıldız, “Abdurrahmân eş-Şarkâvî'nin el-Fellâh Adlı Romanı”, *EKEV Akademi Dergisi*, C: 3, S: 1, Ankara, Bahar 2001, s. 255-256.

⁸ 1930-1933 ve 1946'da Mısır başbakanlığı yapmış İsmail Sıdkî Paşa'nın hayatı için bkz. Malak Badrawi, *Ismail Sidqi 1875-1950*, (London: Routledge Curzon, 1996).

⁹ “İnsanları akla hitap eden çağın araçlarını kullanmaya davet ettim ve etmeye devam ediyorum. Unutmuyorum, bazıları matbaa için: “Haramdır. Kur'an'ın matbaada basılması caiz olmaz, elle yazılmalıdır.” demişlerdi. Sonuç olarak çağa ayak uydurmamız gerekir. Din âlimlerinden doğru mesaj taşıyan sanat eserlerinin karşısında olmamalarını talep ediyorum. Eğer böyle yaparlarsa alanı değersiz sanat eserlerine bırakmış olurlar.” Ömer Bâtîşe, *el-Katib el-Kebîr Abdurrahmân eş-Şarkâvî*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 2009), s. 58; Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Abdulganî, *İtirâfât Abdurrahmân eş-Şarkâvî*, (Kahire: el-Meclisu'l-Âlâ li's-Sekâfe, 1995), ss. 32-33.

¹⁰ Abdulganî, *İtirâfât Abdurrahmân eş-Şarkâvî*, s 65.

¹¹ Napolyon'un 1798 yılında sömürgeleştirmek ve Fransa adına güvenilir bir tahıl kaynağı yapmak için Mısır'ı istilâsı, bir bakıma Arapların Rönesans'ı olarak kabul edilir. Zira işgal kapsamında beraberinde getirmiş olduğu kalabalık bilim ve sanat heyeti Mısır'da, ilmî ve edebî hareketliliğin temelini atmıştır. Osmanlı hükümeti tarafından işgale son vermesi için görevlendirilen Mehmed Ali Paşa'nın (1769-1849) 1805 yılında Mısır valisi olması ile devam eden bu hareketlilik, kendisinden sonra yönetimi devralan valilerin tutumuna göre ivme kazanıp yavaşlarken milli Mısır bilincinin oluşmasında etkili olmuştur. Mısır'ın coğrafi ve siyasî yapısından kaynaklanan feodal yapının halkın %82'sini oluşturan çiftçi kesim üzerindeki olumsuz etkisi, İngiltere'nin Mısır'a müdahalesine zemin hazırlayan 1882'deki Urâbî İsyanı'ndan sonra artacaktır. Zira büyük toprak sahipleriyle iş birliği yapacak olan İngiliz hükümeti, bu ayaklanmayı bastırmak amacıyla, Hidiv Tevfik'in otoritesini sağlamak için, kısa süreli bir müdahale hareketi amaçlamış olsa da bu, 1956 yılına kadar sürecek bir işgali başlatmıştır. İngiliz işgali altında içtimaî, iktisadî ve siyasî açıdan zaten kötü durumda olan Mısır halkı, 1914 yılında İngiltere'nin Mısır'ı himaye altına aldığını ilan etmesiyle her kademede daha büyük bir sıkıntı içine düşer. Dokuma fabrikalarına ucuz hammadde sağlamak için pamuk üretimini destekleyen İngiltere, ekonomisini savaşa göre planlayıp pamuk ithalatını yavaşlatınca, pamuk fiyatları hızla düşmeye başlamış, hükümet vergilerin zamanında toplanmasında, devlet fonları ve ziraat bankası eski borçlarının tahsilinde zorluk çıkarana karşı şiddet kullanacağını duyurmuştur. Savaş sonrası Mısır halkının sesi olarak ortaya çıkan, daha sonra Mısır'ın ilk siyasî partisi unvanını alacak olan VEFD'in oluşturduğu bağımsızlık

hareketi, 1919 Devrimi denen halk desteğiyle amacına ulaşır. 1922'de İngiltere'nin tek taraflı bağımsızlık ilanı Mısır halkı tarafından sevinçle karşılanmıştır. 1923'te anayasa ilan edilir. 1929 yılına kadar Mısır'da, Sad Zağlül'un ölümünden sonra Mustafâ en-Nahhâs liderliğine geçen VEFD iktidar olacaktır. Bu tarihte kral, VEFD hükümetini düşürerek yerine, parlamentonun üç yıllığına tatil edilmesini isteyen liberal kabinesinden Sıdkî hükümetini atar. Bundan sonraki gelişmeler, demir yumruk yönetimi ve halktan kopukluğu sebebiyle 1936 Devrimi'ne zemin hazırlayacaktır. Daha fazla bilgi için bkz. Musa Yalar, *Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa 2009, s. 54; Enver Abdulmelik, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, Terc. Adnan Cemgil, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1971), s. 244; Genelde 19. yüzyıl Mısır'ının ve özelde de köylülerin hayatının bir değerlendirmesi ve sonuçları için bkz. Kenneth M. Cuno, *The Pasha's Peasants: Land, Society and Economy in Lower Egypt 1740-1858*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), s. 123; Mısır'ın siyasi tarihi ve gelişmeleri için bkz. Selma Botman, "The Liberal Age, 1923-1952", M. W. Daly (ed.) *The Cambridge History of Egypt C: II*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), ss. 295-305; Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, Terc. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), s. 87; Muştafâ en-Nahhâs, *Siyasetü'l-İhtilal Ticahe'l-Hareketi'l-Vataniyye min 1914-1936*, (Kahire: el-Heyetu'l-Mısıriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1985), s. 25.

¹² Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, s. 96.

¹³ Abdulganî, *İtirafât Abdurrahmân eş-Şarkâvi*, s. 13-15.

¹⁴ Abdulganî, *İtirafât Abdurrahmân eş-Şarkâvi*, s. 65.

¹⁵ Abdurrahman eş-Şarkâvi, *eş-Şevâriu'l-Halfiyye*, (Kahire: Kitabu li'l-Amme, 2005), ss. 549-553.

¹⁶ Mayıs 1936 seçimleri sonunda dördüncü kez başbakan olan en-Nahhâs, 26 Ağustos 1936'da İngilizlerle karşılıklı savunma ittifakı anlaşması imzalamış, buna göre İngiliz işgal kuvvetlerinin Süveyş Kanalı bölgesinde kalması karşılığında ülkenin bağımsızlığı sembolik olarak tanınmıştır. Ancak kriz zamanlarında Mısır'ın yönünü Kahire değil, Londra belirleyecektir. Nitekim 1939 yılında İngiltere savaşa girdiğinde Mısır sıkıyönetim ilan ederek ve Almanya ile diplomatik ilişkilerini keserek anlaşma hükümlerini yerine getirir. Savaş nedeniyle asker sayısı hızla büyüyen İngiliz kuvvetlerine altyapı ve kolaylık sağlamak için Mısır, hatırı sayılır miktarda para ve çaba harcamak zorunda kalmıştır. Büyük kentlerin caddelerinde eğlence arayışıyla dolaşan çok sayıda üniformalı askerin görüntüsü ile barlar ve genelevler, geleneksel ve dindar tabakanın hassasiyetini rencide etmeye başlamıştır. Bkz. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 225.

¹⁷ II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İngiltere ile Mısır arasında yeni bir gerginlik dönemi başlar. İki ülke arasındaki ilişkiler hâlâ Mısır egemenliğine kısıtlamalar getiren 1936 anlaşmasıyla yürütülmektedir. 1950 seçimlerinde iktidar olan Nahhâs

Paşa 1951’de 1936 Antlaşması’nı yürürlükten kaldırdığını ilan eder. Mısır halkının sevinç gösterileri sırasında İngilizlerle yaşanan çatışmalar şiddetlenince²³ Temmuz 1952’de Albay Cemâl Abdunnâsır liderliğindeki bir grup subay darbeyle yönetime el koyar. 1953’te krallık kaldırılır. Nasır’ın liderliğinde hükümetin icra kurulu olarak görev yapacak bir Devrim Komuta Konseyi (DKK) kurulur. DKK, iktidarını pekiştiren reformlar yoluyla halkın desteğini sağlamaya çalışmıştır. En çok takdir edilen başarısı, 1952 yılının Eylül ayında çıkartılan tarım reformu yasasıdır. Yasa, bir kişinin en çok sahip olacağı araziyi 200 fedan olarak sınırlar. Bu miktarın fazlasını devlet alacak ve beş feddandan az toprağı olan köylülere dağıtacaktır. Kral ailesinin toprakları ve gayrimenkullerine de el konup dağıtım programına dâhil edilmiştir. Toprak reformu yasaları hatalı uygulanmışsa da, yeni reformun eski toplumsal, ekonomik ve siyasal düzeni reddettiğini gösterir. Böylece büyük çoğunluğu çiftçi olan Mısır halkının, Mehmed Ali Paşa’dan itibaren kabaca derebeyi denecek büyük toprak sahibi paşalara karşı sürdürdüğü toprak mücadelesi, 1952 yılındaki bu reformla zafer kazanmış olur. İngiliz askerlerinin 1956 yılının Nisan ayında Süveyş Kanalı’ndan çekilmesinden sonra, kanalın 26 Temmuz 1956’da millileştirmesiyle Mısır’ın yabancı çıkarlarına zorla tabi olmasına da bir son verilir. Bkz. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, ss. 336-340, 342; Alain Roussillon, “Republican Egypt Interpreted: Revolution and Beyond”, *The Cambridge History of Egypt C: II*, ss. 334-393.

¹⁸ Cemâleddîn Efgânî (1838-1897), Avrupa egemenliğine karşı güçlü bir İslam uygarlığının yeniden canlandırılabilceğine olan inancıyla İslam coğrafyasını dolaşarak İslamî düşüncenin gelişimini etkilemiş, birçok modern İslamî harekete öncülük etmiş bir eylemcidir. Daha fazla bilgi için bkz. Hayreddin Karaman, “Cemâleddin Efgânî”, *DİA*, C:10, İstanbul 1994, ss. 456-466.

¹⁹ Cemâleddîn Efgânî’nin öğrencisi olan Muhammed Abduh’un (1849-1905) klasik İslâm ulemasının aksine tarihî olayları sorgulama, Batı’nın yayılmacı ve haksız işgallerine direnme, İslâm kardeşliğini diri tutma, asırlardır derin bir uykuya dalmış görünen tecdit ruhunu uyandırma gibi fikirleri vardır. Daha fazla bilgi için bkz. M. Sait Özervarlı, “Muhammed Abduh”, *DİA*, C: 30, İstanbul 2005, ss. 482-487.

²⁰ Mehmed Akif (1873-1936) İslam’ın gerçek değerleriyle yaşanması gerektiğine inanır. İslam’ın ilme verdiği önemi vurgulayan, gayreti ve azmi emreden ayetlerini, gerçek tevekkül anlayışını ve İslam’ın ictihad prensiplerini ön plana çıkarır. Dinin terakkiye engel olmadığını, İslam âlemindeki düşkünlüğün İslam dininin mahiyetinden değil, bu dinin itikad ve amele yönelik hükümlerini anlamakta ve tatbik etmekte yanlış yollara gidilmesin denileri geldiğine inanmış ve dine canlılık kazandırmaya çalışmıştır. Asiye Çelenlioğlu, *Mehmet Akif’in Kur’an Yorumu*, , İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1998, “Basılmamış Yüksek Lisans Tezi”, s. 44.

²¹ 1928 yılında Hasan el-Bennâ’nın kurduğu örgüt, 1930’larda büyük bir gelişme göstermiş ve on yılın sonunda Mısır’da 500 şubeye ve on binlerce üyeye ulaşmıştı.

Müslüman Kardeşlerin İslâmiyet temelli sosyal reform ve sosyal sorumluluk çağrısı bu hareketi çekici kılan özelliğiydi. Hasan el-Bennâ toprağın yeniden dağılımı, sosyal yardım programlarının getirilmesi ve yerel sermayenin yabancı sermayenin yerine geçmesi gibi ekonomik reformları savunmaktaydı. Müslümanların, İslâmî değerlerine bağlılıktan bir fedakârlık yapmadan 20. yüzyılın teknolojik ilerlemelerinden faydalanmanın yolunu aramaktadır. İbrâhim el-Beyyûmî Ganim, “İhvân-ı Müslimîn”, *DİA*, C: 21, İstanbul 2000, ss. 580-583.

²² İbrahim el-Beyyumî Ganim, “Hasan el-Bennâ”, *DİA*, C: 16, İstanbul 1997, ss. 307-310.

²³ Abdurrahmân eş-Şarkâvî, *el-Fellâh*, (Kahire: Müessesât b. Abdullah, 1973), ss. 231-234.

²⁴ “İslâmci fikir adamları, modern Batı ile İslâm dünyası arasında büyük bir mesafe oluşturan geri kalmışlık probleminin çözümü için İslâm’ın maddî kalkınmayı teşvik eden kavram ve değerlerini öne çıkarmak, İslâm tarihi ve kültüründe dinin özüne aykırı buldukları sonradan ortaya çıkmış gelenekleri gözden geçirerek ıslah etmek, dinin aslı kaynaklarına dönmek, icihad mekanizmasını yeniden işletmek ve cehaleti yıkmak için kitlesel eğitime ağırlık vermek gerektiğini düşünüyor, bu yönde faaliyetlere girişiyor, kurumlar oluşturmaya çalışıyorlardı.” Bkz. İlhan Kutluer, “İslâm: Düşüncede”, *DİA*, C: 23, İstanbul 2001, ss. 65-67.

²⁵ Abdurrahmân eş-Şarkâvî, *el-Ard*, (Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 1990), ss. 286-289; s. 491.

²⁶ eş-Şarkâvî, *el-Fellâh*, ss. 240-242; s. 216.

²⁷ eş-Şarkâvî, *el-Fellâh*, s. 105.

²⁸ eş-Şarkâvî, *el-Ard*, s. 48, 447, 501; Abdurrahman eş-Şarkâvî, *Kulûb Hâliye*, (Kahire: el-Heyetu’l-Mısriyyeti’l-Amme li’l-Kitab, 1986), s. 97.

²⁹ eş-Şarkâvî, *el-Ard*, s.119, 263; ss. 495-496; eş-Şarkâvî, *Ḳulûb Hâliye*, ss. 72-73.

³⁰ eş-Şarkâvî, *eş-Şevâriu’l-Halfiyye*, ss. 400-401, 416-417.

³¹ eş-Şarkâvî, *eş-Şevâriu’l-Halfiyye*, ss. 62-63, 142-143; eş-Şarkâvî, *Kulûb Hâliye*, s. 82, 206; eş-Şarkâvî, *el-Fellâh*, s. 33.

³² eş-Şarkâvî, *eş-Şevâriu’l-Halfiyye*, ss. 400-401.

³³ eş-Şarkâvî, *el-Ard*, s. 66.